

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ
ਸਮੀਖਿਆ

ਸੰਪਾਦਕ
ਵੀਰਪਾਲ

International Publishers

Representation Offices

• 596 Street, Madera, California-93638

• 8 Automatic Rd, Unit 2C, Brampton L6S 3N5, Canada

Criticism/Punjabi literary studies

ISBN : 978-93-5204-756-7

Punjabi Sahit Samikhia

Edited by

Veerpal

D/o Kesar Ram

VPO-Sappan Wali

Teh. Abohar, Distt. Fazilka

Pin Code-152128

Mobile- 75085-84112

veerpalkamboj01@gmail.com

2017

Published by Lokgeet Parkashan
Printed & bound at Unistar Books Pvt. Ltd.
301, Industrial Area, Phase-9,
S.A.S. Nagar, Mohali-Chandigarh (India)
email : unistarbooks@gmail.com
website : www.unistarbooks.com
Ph. +91-172-5027427, 5027429,4027552

© 2017

Produced and bound in India

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਤਤਕਰਾ

	(Vii)
1. ਭੂਮਿਕਾ	1
1. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਦੀ ਨਿਬੰਧ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀਰਪਾਲ	6
2. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' : ਵਸਤੂਗਤ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਪਾਸਾਰ ਪਰਮਪਾਲ ਸਿੰਘ	14
3. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਫਿਕਰਾਂ ਦਾ ਕਲਾਮਈ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਪ੍ਰੋ. ਜੀ.ਬੀ. ਸੇਖੋ	21
4. ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਰਚਿਤ 'ਜੰਗਨਾਮਾ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਫ਼ਿਰੰਗੀਆਂ' : ਸਮਾਜ- ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧਿਐਨ ਰਾਮਪਾਲ ਸਿੰਘ	29
5. ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	44
6. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜੀ ਸ਼ਬਦ ਲਖਵੀਰ ਕੌਰ	50
7. ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦਾ ਚਿਤਰਣ : 'ਖ਼ਬਰ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੀ' ਡਾ. ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ	59
8. 'ਤੀਵੀਆਂ' ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	65
9. ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲੀ ਵਰਤਾਰਾ 'ਮਾਇਆ' ਡਾ. ਮਿਨਾਕਸ਼ੀ ਰਾਠੋਰ	73
10. ਨੌਜਵਾਨ ਜੱਟ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸੰਕਟ: 'ਬਸ ਅਜੇ ਏਨਾ ਹੀ' ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ 'ਬਦੇਸ਼ਾਂ'	81
11. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ ਅਫਲਾਤੂ : ਪੜ੍ਹਤ ਪਾਠ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢੀਂਗਰਾ	

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' : ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸੀਨੀਅਰ ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਦੋ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਂਦਾਂ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦੂਹਰਾ ਸੰਬੰਧ 'ਸਾਹਿਤ' ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਅੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਪਰਸਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨਦਾ-ਤੋੜਦਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।¹ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਸਦਕਾ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਿੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਆਧਾਰ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਉਸ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਖ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਜੋ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰੂੜੀਆਂ, ਵਸਤਾਂ, ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਫ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾਸਾਰਾਂ, ਲਾਓ-ਲਪੇਟਾਂ, ਰੰਗ-ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਰਚਨਾ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗੁਆਂਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ।²

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਦੀਵੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤਕ-ਪਾਠ ਆਪਣਾ ਵਜੂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਆਪਣੀ ਆਧਾਰ ਸਮੱਗਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 'ਨਾਟਕ' ਅਜਿਹੇ ਬਹੁ-ਪਰਿਪੇਖੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵੱਜੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ 'ਲਿਖਤ ਕਲਾ' (ਸਾਹਿਤ) ਅਤੇ 'ਖੇਡ-ਕਲਾ' (ਰੰਗਮੰਚ) ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੌਮਲ ਤੇ ਸਥੂਲ ਕਲਾਵਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਹੀ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਪਾਠਕਾਂ/ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਵਚੇਤਨੀ ਧਰਾਤਲ ਤੋਂ ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ 'ਨਾਟ-ਵਸਤੂ' ਵੱਜੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਧੁਰ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਾਠਕਾਂ/ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਚੇਤਨਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਭਿੰਨ ਕਲਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਖੇਤਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਭਰਮ ਸਿਰਜ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਗਲਬਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਖਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਕਮਲੇਸ਼ ਉੱਪਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਇਸ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਹਿਹੋਂਦ ਅਤੇ ਬਰਕਰਾਰੀ ਲਈ, ਜਿਹਨਾਂ ਕਲਾਵਾਂ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ ਹੈ, ਨਾਟਕ-ਕਲਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ।³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਬੋਥੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ (ਲੋਕ-ਬੋਲੀ) ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-

ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੇ ਗੈਰ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ, ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ-ਪਾਠ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਪਾਠ ਵੱਜੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਦੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਨਾਟਕ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬੋਲ (Verbal) ਅਤੇ ਅਬੋਲ (Non-Verbal) ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਸਾਹਿਤਕ-ਕ੍ਰਿਤ (Literary-Text) ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਕ੍ਰਿਤ (Cultural-Text) ਵੀ ਹੈ।⁴

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ-ਪਾਠ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਪਾਠ ਵੱਜੋਂ ਦੂਹਰਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ 'ਜੀਵਨ-ਵਿਵਹਾਰ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਨਾਟ-ਕਲਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਦੁਪਾਸੜ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਰੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਨਾਟਕ ਉੱਪਰ ਹਰੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਅਰਥ ਨਿਰੀ-ਪੁਰੀ ਮੰਚ-ਜੜ੍ਹਤ, ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਜਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਜੀਵਨ-ਸੰਕਟਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲੀ-ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।'⁵ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਲੱਛਣ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਪਛਾਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਤਕ ਰਸਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਕਰਨ ਹਿਤ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਦਾ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣ ਦਿਵਾਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' (1954) ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ

ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜਚਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗਾ ਦੇ ਮੁੰਡੇ 'ਬਚਨੇ' ਤੇ ਕੁੜੀ 'ਤਾਰੋ' ਦੀ ਪਿਆਰ-ਕਥਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੇਂਡੂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੱਕ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਰਥਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਪੰਨ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ (ਜਾਗੀਰਦਾਰ/ਪੂੰਜੀਪਤੀ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਘੜੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੀਵੀਆਂ-ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਲਈ ਹੋਣੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸਰੇ ਜਮਾਤੀ-ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ ਵੀ ਜਮਾਤੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਮਾਤੀ-ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਵੀ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਘੜਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਹੁਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਅਖੌਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਵੀ ਧੱਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ ਵੀ ਜਮਾਤੀ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਵੀ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਜਮਾਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਘੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਲੋਕਗੀਤ 'ਨੀ ਬੱਲੀਏ ਕਣਕ ਦੀਏ ਤੈਨੂੰ ਖਾਣਗੇ ਨਸੀਬਾਂ ਵਾਲੇ.... !' ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤਕ, ਕਦੇ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਤੇ ਕਦੇ ਨੀਵੀਂ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਤੱਈ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦੇਖਿਆਂ ਇਹ ਲੋਕਗੀਤ ਨਾਟਕ ਦੀ ਮੁਖ ਪਾਤਰ 'ਤਾਰੋ' ਦੀ ਸੰਕਟਮਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਆਨਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਵਧੇਰੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕਸ਼ਟਾਂਮਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੇ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ ਵੱਲੋਂ ਹਥਿਆਏ ਜਾਣ ਤੱਕ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਵੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਘੜੇ ਗਏ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ। ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨ, ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਰੇ/ਵਾਹਕ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਖੇਤੀ ਕੁਦਰਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਸੌਕਿਆਂ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਕਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਕਰੋਪੀ ਨਾ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਫ਼ਸਲ ਚੰਗੀ ਹੋ ਵੀ

ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਹਥਿਆ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਹੱਥ ਮਲਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਭੂਮੀ ਦੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਖੋਟ ਸਨ। ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੈਸੇ ਧੇਲੇ ਵੱਲੋਂ ਸਰਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਟੇਟ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਨਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਨਿਆਂ, ਵਿਲਾਸਤਾ ਅਤੇ ਧੱਕਾ-ਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲ ਸੀ।'⁶ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਹਥਿਆਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ-ਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਨਸ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵੇਚਿਆ ਤੇ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ 'ਨੀ ਬੱਲੀਏ ਕਣਕ ਦੀਏ, ਤੈਨੂੰ ਖਾਣਗੇ ਨਸੀਬਾਂ ਵਾਲੇ...' ਲੋਕਗੀਤ ਉਪਜ ਕੇ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਵੀ ਅਗਰਭੂਮੀ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਇਸ ਲੋਕਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਾਤਰ 'ਮੱਘਰ' ਹੈ। ਉਹ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਖੁਰਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਵੱਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਉਸ ਦੇ ਐਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਨਿਘਰਦੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸਤਾ ਤੇ ਮਰਦਾਵੀਂ ਹੈਂਕੜ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੇ ਐਸ਼ ਤਹਿਤ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਵਿਆਹ ਉਹ 'ਤਾਰੋ' ਨਾਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬੋਲ ਭਰਦੇ ਹਨ ਜੋ 'ਤਾਬਾਂ' ਨੇ 'ਮੱਘਰ' ਨੂੰ ਆਖੇ ਹਨ :

ਤਾਬਾਂ : ਬਥੇਰਾ ਇਬਤਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇਰਾ ! ਐਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਖਸਮ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਨਾਮ ਕੀ ਮਿਲਿਆ ? ਮਿੱਟੀ ! ਤੇਰੀ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਕਿਥੇ-ਕਿਥੇ ਨਹੀਂ ਫੇਰੇ ਪਾਏ? ਨਾਈਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਤੈਨੂੰ ਫਾਹ ਕੇ ਦਿੱਤੀ-ਖਖੜੀ ਵਰਗੀ ਕੁੜੀ। ਰਣੀਏ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਛਕ ਗਿਆ। ਜੈਲਦਾਰਾਂ ਦੀ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਹ ਵੀ ਮੰਨ ਗਈ।⁷

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਲੇ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ 'ਮੱਘਰ' ਵਰਗੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ 'ਤਾਬਾਂ' ਵਰਗੀਆਂ ਫੱਫੇਕੁਟਣੀਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਸਤ ਭੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸਾਧਨਹੀਣ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਮਜ਼ਬੂਰਣ ਇਸ ਨੂੰ ਰਜਵਾੜਿਆਂ/ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਆਖ ਕੇ ਆਤਮ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਤਲਾਸ਼ਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਕਿਰਤੀਆਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਪਾਤਰ 'ਮੱਘਰ' ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ 'ਝੰਡੂ' ਨਾਲ ਜਾਤੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬਣਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ 'ਝੰਡੂ' ਨੂੰ ਮੰਦੇ ਬੋਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਟਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 'ਝੰਡੂ' ਮੱਘਰ ਨਾਲ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਟ ਨੂੰ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਵੱਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੀਜ, ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ ਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ, ਅਪਰਾਧ, ਅਨੈਤਿਕ ਕਾਰਜ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਜ਼ਾਇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਪਚਾਪ ਸਹਿਣਾ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਸਮਝ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਾਤਰ 'ਝੰਡੂ' ਵੀ ਇਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤੀ-ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਖੌਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਰਤੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰਾਂ (ਮਾਲਕਾਂ) ਦਾ ਲੂਣ ਖਾ ਕੇ ਹਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਦਾ ਵਫ਼ਾ ਪਾਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਰਤੀ ਜਮਾਤ ਨਾਲ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਸਲੂਕ ਕਰਨ ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਯਥਾਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੁਜਾਹਰਾ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ 'ਤਾਬਾਂ', 'ਮੱਘਰ' ਦੀ ਨਿਘਰਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਐਬਾਂ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ 'ਝੰਡੂ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਝੰਡੂ : ਬੁੱਢੀਏ ਚਹੇਡਾਂ ਨਾ ਕਰ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਮਕ ਖਾਈਏ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਬੁਰਿਆਈ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਖੋਤੇ ਦੀ ਜੂਨ ਪੈਂਦਾ। ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਅੰਨ ਖਾਂਦੇ ਆਏ ਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਛਿੱਤਰੀ ਡਹਿ ਪੈਂਦਾ ਏ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਨੇ। ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਵੀ ਦੁਲੱਤੀ ਕੱਢ ਮਾਰਦੈ।^੪

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਾਣੀ ਵੰਡ 'ਤੇ ਉਸਰੇ ਜਮਾਤੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਹੀਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭਰ

ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਨਮਕ ਖਾ ਕੇ ਹਰਾਮ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿੱਥ ਅਤੇ ਛਿੱਤਰ ਖਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ 'ਝੰਡੂ' ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।⁹ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਹੀਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਝੰਡੂ' ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋੜੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਤੀਵੀਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਸਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ 'ਤਾਬਾਂ' ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ 'ਝੰਡੂ' ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਮੱਘਰ' ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦ ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਪੈਸੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਪੰਜ ਵਿਆਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਵੀ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਝੰਡੂ' ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਘਰੇ ਵਸਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤਰਕ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

- ਮੱਘਰ : ਕੰਜਰਾ, ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕੁੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ?
 ਝੰਡੂ : ਨਾ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੀਵੀਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਕਿਵੇਂ ਚੁੱਕਾਂ ?
 ਮੱਘਰ : ਤਦੇ ਉਹ ਨੱਸ ਗਈ।
 ਝੰਡੂ : ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗੋਹਾ ਚੁਗਣ ਗਈ ਸੀ।
 ਮੱਘਰ : ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਰਮਾਨ ਨਾਲ ਰਹੂ। ਦੇਖ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ, ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਰਖਿਆ। ਹੁਣ ਚੌਥੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਏ, ਮਜ਼ਾਲ ਏ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਬੋਲ ਜਾਏ।
 ਝੰਡੂ : ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਬਾਰਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਓ। ਵੱਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਸੁਣਿਆ ਏ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰਾਣੀਆਂ ਰਖੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਲੀਆਂ ਵੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਸਨ।¹⁰

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਬਚਨਾ' ਤੇ 'ਤਾਰੋ' ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਰਜ਼ਰ ਹੋਈ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅਖੌਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਿੱਚ ਆਟੇ ਵਾਂਗ ਪਿਸਦੇ ਹਨ। 'ਬਚਨਾ' ਤੇ 'ਤਾਰੋ' ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਬਚਨੇ' ਦੀ ਮਾਂ 'ਨਿਹਾਲੀ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਤਾਰੋ' ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਝੱਲਾ ਹੋਇਆ 'ਬਚਨੇ' ਦਾ ਪਿਉ ਜਦੋਂ 'ਤਾਰੋ' ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ 'ਤਾਰੋ' ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ 'ਨਿਹਾਲੀ' ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਬਚਨਾ' ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਵਾਂਗ ਅਣਆਈ ਮੌਤ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ

‘ਤਾਰੋ’ ਦਾ ਪਿਉ ਵੀ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ‘ਤਾਰੋ’ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਕੰਗਾਲ ਮਾਮੇ ‘ਮਾੜੂ’ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਦਾਜ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ‘ਨਿਹਾਲੀ’, ‘ਬਚਨੇ’ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਤੇ ਚੂੜੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੇ ‘ਬਖਤੌਰੇ’ ਦੀ ਬਦਸੂਰਤ ਧੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਨਿਹਾਲੀ’ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਬਖਤੌਰੇ’ ਦੀ ਧੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਦਾਜ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗੀ ਪਰੰਤੂ ‘ਬਚਨਾ’ ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ‘ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ’ ਵਰਗੀ ‘ਤਾਰੋ’ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਬਚਨਾ : ਤਾਰੋ ਵਰਗੀ ਸੁਹਣੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕੁੜੀ ਦਿਖਾ ਦੇ ਕਿਤੇ।
 ਨਿਹਾਲੀ : ਚਿੱਟੀ ਚਮੜੀ ‘ਤੇ ਮਰਿਆ ਫਿਰਦੈਂ। ਚੱਟ ਲਵੀਂ ਉਹਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚਮੜੀ ਨੂੰ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਦੋ ਪਾਟੇ ਲੀੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣੇ। ਤੇ ਇੱਧਰ ਬਖਤੌਰੇ ਦੀ ਧੀ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਗੀ। ਗਹਿਣੇ-ਗੱਟੇ ਸਾਂਭੇ ਨਹੀਂ ਸੰਭਲਣੇ।¹¹

ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ‘ਨਿਹਾਲੀ’, ‘ਤਾਰੋ’ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਤਰਕ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ-ਪਹਿਲਾ ‘ਤਾਰੋ’ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਣਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦਾਜ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ, ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ‘ਤਾਰੋ’ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਮਾਮਾ ‘ਮਾੜੂ’, ‘ਤਾਰੋ’ ਨੂੰ ‘ਮੱਘਰ’ ਕੋਲ ਵੇਚ ਕੇ ਮਿਲੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਬਚਨੇ’ ਦਾ ਸੰਕਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ‘ਤਾਰੋ’ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸੰਕਟਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨੇਮ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ‘ਮੱਘਰ’ ਵਰਗੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ‘ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਟੇ ਜਮਾਤੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ‘ਮੱਘਰ’, ‘ਤਾਰੋ’ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ‘ਤਾਬਾਂ’ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ‘ਤਾਰੋ’ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਤੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੀ ਹੱਵਸ ਪੂਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀ ਦਾ ‘ਬਚਨਾ’ ਉਸ ਦੀ ਪਸੰਦ ਬਣੀ ‘ਤਾਰੋ’ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾਵੇ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਗੋਣੀਆਂ ਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮਰਦ ਵੇਲਾ ਵਿਆਹ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸੰਕਟ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਵੀ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਵਿਕਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਾਜ ਵਰਗੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ‘ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ

ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਕਰਜ਼ਈ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਦੀਆਂ 'ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ' ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਜ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਮਾਨਵੀ ਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਤਾਬਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬੋਲ ਭਰਦੇ ਹਨ :

ਤਾਬਾਂ : ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਘੋੜੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਜੋੜੀ। ਸਾਰੇ ਵੇਚਦੇ ਨੇ ਮੁੰਡੇ। ਜਿਲੇਦਾਰ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵੱਢੀ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਤਸੀਲਦਾਰ ਭਾਵੇਂ ਰੁਪਈਆ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਐ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਆਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਸ਼ਰਾਫ਼ ਨੇ ਇਜ਼ਤ ਵਾਲੇ।¹²

'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਵਿਚਲੇ ਨਾਟਕੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਭੇਦਭਾਵ ਤੇ ਛੂਆ-ਛੂਤ ਵਰਗੀਆਂ ਅਮਾਨਵੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖੋਂ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਅਖੌਤੀ ਸਵਰਣ ਜਾਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।... ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ-ਪਹਿਰ ਦੀ ਚਾਹ ਸੀਰੀ ਲੋਕ ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਸੀਰੀ ਦੀ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਮੱਘੀ ਅੱਡ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਗਲ ਨੂੰ ਚੰਮ ਦੀ ਬੱਧਰੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।¹³ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਛੂਆ-ਛੂਤ ਜਿਹੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਕੀ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਤੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ 'ਮੱਘਰ' ਆਪਣੀ ਸੀਰੀ 'ਝੰਡੂ' ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਨਵੀ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਝੰਡੂ' ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਬਣਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਵੱਜੋਂ ਮੱਘਰ ਦੇ ਗੋਂਡੀ ਹਥ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਮੱਘਰ : ਖ਼ਬਰਦਾਰ, ਪਰਾਂ ਹਟ ! ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰਾਂ ਹਟ। ਓ ਸਹੁਰਿਆ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਗੋਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਭਿੱਟ ਦੇਵੇਂਗਾ। ਜਾਹ, ਉੱਥੇ ਮੇਰੀ ਛਾਂ ਦੇ ਗੋਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹਥ ਲਾ।¹⁴

ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਸਵਰਣ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਮਰਦ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਛੋਹੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਭਿੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਪਰੰਤੂ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਿਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਭਿੱਟੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਇਹੀ ਸਵਾਲ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਾਤਰ 'ਝੰਡੂ' ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਝੰਡੂ' ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਜਦੋਂ ਅਖੌਤੀ ਸਵਰਣ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਉਧਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਮੱਘਰ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪਤਨੀ ਠਾਕਰੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਝੰਡੂ : ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਾਹਮਣ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਝੱਗਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੌ-ਸੌ ਗਾਲੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਹਾਇਆ, ਗੰਗਾ-ਜਲ ਦਾ ਛੱਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਰਤਾ ਪੱਲਾ ਲਗ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਹ ਭਿੱਟੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਰਖਣ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬਚੂਗਾ ?

ਠਾਕਰੀ : ਵੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਮਲਾ ਏਂ। ਉਹ ਗੰਗਾ-ਜਲ ਦਾ ਤੁਪਕਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰਿਕੀ ਪੌੜੀ ਨਵਾਂ ਲਿਆਉਣਗੇ। ਬਾਹਮਣ ਸੁੱਚੇ ਦਾ ਸੁੱਚਾ। ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਨਹਾਤਾ ਧੋਤਾ ਘੋੜਾ ਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਤੀਵੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਣੀ ਏ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰੋਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਰੋਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਲੰਕ।

ਝੰਡੂ : ਜੀ ਪੱਲੇ ਪੈਸਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੌਣ ਪੁਛਦੈ ਕਲੰਕ ਨੂੰ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਖੇਡ ਐ, ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ। ਮੇਰੀ ਵੀ ਕੋਈ ਜੂਨ ਏ ? ਖੋਤੇ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਆਂ। ਸੁੱਧ ਮਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ। (ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ) ਬਸ ਜੇ ਢਿੱਡ ਰੋਟੀ ਨਾ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।¹⁵

ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਟਕੀ ਵੇਰਵੇ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੇ ਹਨ। 'ਝੰਡੂ' ਦੇ ਸਾਵਲ ਤੇ ਫਿਰ ਤਰਕਪੂਰਨ ਜਵਾਬ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦਲਿਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ 'ਠਾਕਰੀ' ਦਾ ਤਰਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਦੌਰ ਦੇ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਹੀਣੀ ਔਰਤ ਤਾਂ ਸੰਕਟ ਭੋਗਦੀ ਹੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸਾਵੀਂ ਔਰਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਤੇ ਛੂਆ-ਛੂਤ ਦਾ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਉਧਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ 'ਠਾਕਰੀ', 'ਤਾਬਾਂ' ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

- ਠਾਕਰੀ : ਕਲਜੁੱਗ ਆ ਗਿਆ। ਜਾਤਾਂ ਕੁਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਡ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮੋਰੀ ਦੀ ਇੱਟ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਲਗਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੀ ਐ। ਮੈਂ ਜਿੰਨੇ ਉਧਾਲੇ ਸੁਣੇ, ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਚੂਹੜੀਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਚਮਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ—
- ਤਾਬਾਂ : ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲ। ਕਾਲੇ ਮੱਲ ਦੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਏ ? ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ..... ਸਾਰਾ ਨਕਸ਼ਾ ਉਹਦੇ ਰਸੋਈਏ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਉਹੀ ਨੱਕ, ਉਹੀ ਮੱਥਾ, ਉਹੀ ਬੁਲ੍ਹ। ਪਰ ਆਖੇ ਕੌਣ ?¹⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਟਕੀ ਵੇਰਵੇ ਜਿੱਥੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਟੇ ਹੇਠ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ 'ਝੰਡੂ' ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਉਧਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਨੂੰਹ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਨਾਲ ਸਰੀਰਿਕ ਸੰਬੰਧ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੀ ਨੂੰਹ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ 'ਝੰਡੂ' ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਂਗ 'ਪੈਸਾ ਸਭ ਕਲੰਕ ਧੋ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।'¹⁷ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਮਾਤੀ-ਸਮਾਜ ਦਾ ਜਮਾਤੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ-ਜਮਾਤ 'ਤੇ ਹੀ ਰੋਕਾਂ ਆਦਿ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਜਮਾਤ ਪੈਸੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ 'ਤਕੜੇ ਦਾ ਸੱਤੀ ਵੀਹੀਂ ਸੌ' ਵਾਲਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। 'ਬਚਨੇ' ਨੂੰ ਵੀ 'ਮੱਘਰ' ਇਸ ਲਈ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਪਤਨੀ 'ਤਾਰੋ' ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਬਚਨੇ' ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਮੱਘਰ' ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਤਾਰੋ' ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮੱਘਰ' ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ। 'ਮੱਘਰ' ਇਹ ਕਦੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ 'ਬਚਨੇ' ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਣਾ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਤੋਂ ਹੀਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਤਿਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਭੋਗਣ ਦੀ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਜਾਂ ਸਰੀਰਿਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਆਦਿ। ਤਰਕ ਇਹ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮਰਦ ਜੋ ਕੁਝ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੇ

ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਨਹਾਤਾ ਧੋਤਾ ਘੋੜਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੀ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਦੀ ਉਪਜ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਐਸੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਉੱਪਰ ਅਭਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀਣਭਾਵਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਸਵੈ-ਚੋਣ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੀਆਂ ਬਲਕਿ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੇਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਨਿਰਲੱਜ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਅਟੁੱਟ ਧਾਰਨਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।¹⁸ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰ, ਮਰਦ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਿਹਾਲੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਿਹਾਲੀ : ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਛਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਐ। ਕੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਪਲਦੀ ਐ ; ਜਦ ਜਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਖਾਵੰਦ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੈ ; ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਸਿਆਣੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਐ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਐ।¹⁹

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਪਰੋਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਵਾਂਗ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਾਤਰ 'ਮੱਘਰ' ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਚੌਥੀ ਪਤਨੀ 'ਠਾਕਰੀ' ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਠਾਕਰੀ' ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ-ਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਿਕ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ 'ਤਾਰੋ' ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਿਹਾਲੀ' ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਛੱਡ ਕੇ 'ਤਾਰੋ' ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਿਹਾਲੀ' ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਬਚਨਾ' ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਵਰਜਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 'ਤਾਰੋ' ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ 'ਨਿਹਾਲੀ', ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲੋਂ ਸਤਾਈ ਹੋਈ ਅਤਿ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। 'ਤਾਰੋ' ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ 'ਬਚਨੇ' ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਮਾ 'ਮਾੜੂ' ਉਸ ਨੂੰ 'ਮੱਘਰ' ਕੋਲ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ

‘ਮੱਘਰ’ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ‘ਮੱਘਰ’ ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ‘ਤੇ ‘ਤਾਰੋ’ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਨਾਟਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਅਤਿ ਦੁਖਾਂਤਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਰਹੀ ਹੈ।

‘ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ’ ਨਾਟਕ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਦੇਹੀ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਜਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ’ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਗਵਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ‘ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਾਟਕੀ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਧਾਰ ਗੁਆ ਕੇ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਧੁਰੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਮੱਘਰ’ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਨਿਹਾਲੀ’ ਦਾ ਪਤੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਕਾਰ ਕੇ ‘ਤਾਰੋ’ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਝੰਡੂ’ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੇਮੁਹਾਰ ਹੋਈਆਂ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਕਾਰਨ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਨਿਘਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮਾਮੇ-ਭਾਣਜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਮਾ ਆਪਣੀ ਭਾਣਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਵਿਤੋਂ ਵੱਧ ਧਨ ਖਰਚਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਮਾਮੇ-ਭਾਣਜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਗੁਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ‘ਤਾਰੋ’ ਦਾ ਮਾਮਾ ‘ਮਾੜੂ’ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਲਿਲਕ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਭਾਣਜੀ ‘ਤਾਰੋ’ ਨੂੰ ਬੁੱਢੇ ‘ਮੱਘਰ’ ਕੋਲ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨੂੰਹ-ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਿਉ-ਧੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵੇਰਵੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

- ਪਹਿਲੀ ਬੁੱਢੀ : ਏਸ ਧੌਲੀ ਦਾੜੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਆਈ! ਨੂੰਹ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਚਰੀਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਥੇ...ਖੀ ਖੀ, ਖੀ ਖੀ!
- ਦੂਜੀ ਬੁੱਢੀ : ਆਦਮੀ ਜਿੰਨਾ ਬੁੱਢਾ ਹੋਵੇ, ਓਨਾ ਬਹੁਤਾ ਠਰਕ ਜਾਂਦੇ। ਜਵਾਨ ਵਹਿੜਕਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬੁਰਕ ਮਾਰਦਾ ਫਿਰਦੈ, ਪਰ ਮੌਲਾ ਬਲਦ ਖੁਰਲੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਐ। ਉਮਰ ਉਮਰ ਦੀ ਖੇਡ ਏ।
- ਪਹਿਲੀ ਬੁੱਢੀ : ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਹੀ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਂਹ! ਜੇ ਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਧੌਲੀ ਦਾੜੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜਾ ਦੇਂਦੀ।
- ਦੂਜੀ ਬੁੱਢੀ : ਨੀ ਜਾਣ ਦੇਹ। ਆਦਮੀ ਦੀ ਜਾਤ ਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਐ। ਮੇਰਾ ਸਹੁਰਾ ਕਿਹੜਾ ਘੱਟ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ...ਸ਼ਸ਼ਸ਼ਸ਼!...ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮੀਂਹ ਹਨੇਰੀ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਜੀਆਂ ਤੇ ਜੁਲੀਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਰਖਾਉਣ ਲਈ ਦੌੜਦਾ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਹਿ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੇਰੀਆਂ...ਖੀ ਖੀ, ਖੀ ਖੀ! ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਪੀਂਘ ਝੂਟਦੀ ਤਾਂ ਡਾਹਣਾ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀ। ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੀ, ਧਰਤੀ ਹਿਲਦੀ।²⁰

ਇਉਂ ਨਾਟਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਪੁੰਦਲਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਮੀਕਰਨ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੀਕਰਨ ਨਵੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿਪਣੀਆਂ

1. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਚਾਹਿਲ, ਹੀਰ ਮੁਕਬਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਰੂਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2013, ਪੰਨਾ-1
2. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, 'ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ', ਡਾ. ਮਨਜੀਤਪਾਲ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.) ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ : ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993, ਪੰਨਾ-55
3. ਕਮਲੇਸ਼ ਉੱਪਲ, ਨਾਟਕ ਕਲਾ : ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਗ੍ਰੇਸੀਅਸ ਬੁਕਸ, ਪਟਿਆਲਾ, 2016, ਪੰਨਾ-34

4. ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ, 2005, ਪੰਨਾ-14
5. ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਨਾਟ-ਚਿੰਤਨ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2009, ਪੰਨਾ-16
6. ਗੁਰਸੇਵਕ ਲੰਬੀ, ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ, ਬਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਐਂਡ ਸੰਸ, ਦਿੱਲੀ, 2011, ਪੰਨਾ-16
7. ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ-26
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17
9. ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਚਿਹਨ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ, ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ, ਮੁਹਾਲੀ, ਮਿਤੀਗੀਣ, ਪੰਨਾ-111
10. ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨੇ-30-31
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-20
12. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ-41-42
13. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਦੇਸ ਮਾਲਵਾ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2009, ਪੰਨਾ-35
14. ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ-24
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-45
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-46
17. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-45
18. ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ : ਨਾਟ-ਰਚਨਾ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2010, ਪੰਨਾ-46
19. ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ-21
20. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ-62-63
21. ਪ੍ਰੋ. ਜਤਿੰਦਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੰਦਾ, 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ : ਇਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਰਵੇਖਣ', ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. (ਸੰਪਾ.), ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਅੰਕ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮਿਤੀਗੀਣ, ਪੰਨਾ-94